

Trubarjeva cesta - »predmestje« v osrčju ljubljanskega mestnega organizma

Stane Bernik, Matija Murko

I. RAZVOJ ŠEMPETRSKEGA PREDMESTJA SKOZI STOLETJA (Šempetrsko predmestje, Forštat)

Začetki Ljubljane in njenih predmestij

Naseljevanje ljubljanskega prostora je dodobra raziskano; njegove karakteristike so predstavile številne študije, ki sicer obravnavajo predvsem razvojno problematiko ljubljanskega aglomeracijskega jedra, kakor se je ob koncu prvega tisočletja pričel razvijati pod grajskim hribom. O naseljenosti širšega območja pričata grobišči, ki so ju odkrili na Novem trgu (iz IX. stol.) ter pri Šempetru (iz X. stol.). Brez dvoma gre za grobišči agrarnih naselbin. »Po uveljavljanju fevdalizma in nastanku gradu moremo domnevati, da se na Novem trgu začenja predvsem razvijati naselje pridvornega značaja z razvijajočim se slojem ribičev, medtem ko smemo na Starem trgu in po nastanku Starega mostu tudi na jedru Mestnega trga domnevati kaka naselbinska jedra ribičev in morda malih obrtnikov« (Vilfan). Pisani viri omenjajo Ljubljano prvič z nemškimi in imenom Laibach že leta 1144, 2 leti pozneje pa s slovenskim imenom Luaigana. Takrat je tudi že stal grad. Dolgoletne znanstvene razprave o oblikovanju ljubljanske historične aglomeracije (Vrhovec, Anton Melik, Kos, Zwitter, Grafenauer, Sumi) je zaključil Sergij Vilfan v razpravi Nekaj vprašanj iz zgodovine stare Ljubljane, v kateri je strnil sledeče ugotovitve: »Od (teh) naselbinskih jeder dobi tržno pravico tedenskega sejma najprej Stari trg, ki ima le omejeno trgovsko zaledje, pa se ob tem še ne razvije niti po obsegu niti po urbanistični zasnovi do tiste mere, ki jo poznamo npr. za začetek XVI. stoletja. Oživitev trgovine na velike razdalje privede v prvi polovici 13. stoletja do ustanovitve Mesta, ki sedaj zajame ves kompleks »Mestnega trga«, doživi v celoti načrtno ureditev (z ohranitvijo starih jeder) in dobi obzidje. Oživitev Brega in vpliv Mesta spremenita značaj Novega trga, ki najprej v severni polovici, nato pa postopoma do 16. stoletja skoraj v celoti dobi značaj meščanske naselbine, a že pred l. 1307 postopoma izgradi obzidje. (Imenuje se Novi trg in ne Novo mesto, ker spočetka še ni obzidan, pač pa imajo prebivalci meščanski status). Stari trg se pri izgraditvi svoje urbanistične zasnove vsaj delno nasloni na mesto in najbrž kot zadnji dobi — obzidje, o čigar starejšem poteku in razvoju pa prav malo vemo.«

Sempetrska fara in razvoj predmestja

Kako se je ob tem razvijalo Šempetrsko predmestje, ni znano. Vendar razpolagamo z nekaterimi podatki, ki nam vsaj v grobem naznačijo njegovo genezo. Posebnega pomena za razvoj tega območja je šempetrska fara (prafara!).

Že leta 1162 (Rus) — 1163 Zwitter, Grafenaur) se omenja v Ljubljani fara, ki leži pri Sv. Petru (=apud Laybacum in parochiali ecclesia sancti Petri) — cit. po Rusu). Ker je prafara v začetku obsegala področje od Javorja do Hote-dršice in je skrbela tudi za versko življenje grajske gosposke (Spanheimi — listina iz l. 1262) in njenih podložnikov, nam je njen velik pomen očiten in si je ne moremo zamišljati brez večje naselbine. Grafenauer navaja: »... ob ustanovitvi te cerkve so bila torej vaška naselja okrog Sempetra gotovo pomembnejša kakor morebitno ribiško-čolnarsko naselje pod Gradom, če je tedaj (op.: zač. 13. stol.) sploh že obstajalo.« Konec 13. stoletja (1280) se prvič omenja krstna cerkev Janeza Krstnika; Sentjanž pa je bržkone starejšega nastanka. Stala je verjetno ob današnjem odcepu Vidovdanske od Trubarjeve ceste.

Medtem ko je imela v tej dobi omenjena naselbina pretežno agrarni značaj, so se po padcu Spanheimov (1269) začela razvijati v bližini nastajajočega mesta predmestna naselja, ki so imela do začetka XV. stoletja pol obrtniški in pol agrarni značaj. Razen naselja pod Spitalskim mostom (danes Tromostovje), ki se je razvijalo ob današnji Trubarjevi cesti proti cerkvi Sv. Petra (naselje okrog cerkve Janeza Krstnika se je imenovalo Sentjanževo predmestje), se razvijajo tudi Krakovo, Prule, na prostoru stare Emone Gradišče, in proti vzhodu Poljane. Ta naselja so mejila že na prava kmečka naselja — pri Sentjanžu, v Blatni vasi (Ulica Moše Pijade med Tavčarjevo in Slomškovo ulico) in drugod.

Sempeter v času Valvasorja

Zaradi razpetosti med mestom, ki je bilo v 14. stoletju že izoblikovano in obdano z obzidjem, ter med obširnimi agrarnim zaledjem, je imel Sempeter dvojni značaj; po eni strani opažamo polarizacijo k agrarnim dejavnostim, po drugi pa čedalje močnejši razvoj obrti in trgovine. Tak razvoj se brez pomembnejših pretresov nadaljuje vse do 17. stoletja, ko si lahko ustvarimo na osnovi Valvasorjevih grafičnih prikazov (sedaj montirani aksonometrični pogledi na Ljubljano iz obdobja ok. 1660 in karta, narejena na osnovi teh risb in Franciscejske katastrske mape), in obstoječega arhivskega materiala (zbrala Andrejka in Fabjančič), podrobnejšo predstavo srednjeveške Ljubljane in njenih predmestij. Med tem časom je dokončno izpolnjen ljubljanski obzidni plašč (od srede 15. do srede 16. stoletja); zaradi turške nevarnosti so porušili hiše pred mestnim obzidjem ter nekatere cerkve, med njimi tudi cerkev Janeza Krstnika v Šentjanskem predmestju.

France Stelè je v Valvasorjevi Ljubljani podal podrobni opis posameznih grafičnih listov, med njimi tudi tistih, ki prikazujejo Šempetrsko predmestje:

»PRVI LIST, ŠENPETER, obsega lok Ljublanice od Zmajskega mostu do cukrarne in ulico Sv. Petra, ki tvori, kot še danes, tetivo tega loka. Od nje se

na levi cepi najprej Vidovdanska cesta, ki se odcepi proti severovzhodu in se stika s prometno žilo, ki pride od Ljubljane za cerkvijo Sv. Petra naravnost v severni smeri (sed. Ahacljeva cesta, op. danes Njogoševa). Druga prometna žila gre od cerkve sv. Petra v severovzhodni smeri in se razveje po sedanjem Vodmatu, kjer je narisanih nekaj poslopij. Sicer pa je na tej strani samo polje, razen na začetku Vidovdanske ter ob vsej cesti Sv. Petra, kjer stoje posamezne hiše z gospodarskimi poslopiji in mnogimi kozolci, kar kaže na to, da gre za bivališča poljedelcev. Pred cerkvijo sv. Petra je na levi ograjen kompleks s poslopji in kozolci nekdanje škofove pristave, ki je sedaj presekan na dvoje, na desni pa še danes obstoječi pravokotnik župnišča z dvoriščem in vrtom... Na sedanjem svojem mestu stoji cerkev sv. Petra, katere prostor je obzidan s pravokotnim obodom zidu... Zanimivo je pri tem delu Ljubljane opazovati, kako je ohranil tlorisno razdelitev svojega jedra s škofovo pristavo, cerkvijo, župniščem in vojašnico.

SPODNJA POLOVICA SLIKE nam kaže v smeri proti severu dve prometni žili, ob katerih silijo vrtovi in hiše z gospodarskimi poslopji v polje nekako do črte Pražakova-Slomškova ulica. To sta sedanja Kolodvorska ulica, ki je obljudena prav do prečnice, ki jo seka nekako na mestu sedanje Slomškove ulice in pa Dunajska cesta, katere obljudenost preneha takoj na križišču pred sedanjo Evropo (na Ajdovščini). Zanimivo je opazovati, kako so se tudi v novi Ljubljani obdržale vse glavne prometne žile tega, takrat še na pol poljskega okraja: od Kolodvorske ulice se pred Št. Petrsko cepi sedanja Prečna; z Dunajsko jo veže sedanja Dalmatinova, na drugo stran pa s sedanjo Vidovdansko sedanja Komenskega ulica; izpred Špitalskega mostu gre sedanja Prešernova (op. danes Copova), ki se nadaljuje preko Dunajske v smeri proti sedanjemu Tivoliju, druga pa se sklada z začetkom sedanje Miklošičeve in zavije za cerkev kot sedanja Franciškanška ulica (op. danes Nazorjeva) do Dunajske. Hiše so strnjene okrog začetka Šentpeterske ceste, ki jo do tedanje Pollakove tovarne (op. danes Rog) na desni obdaja strnjena črta enonadstropnih in pritličnih hiš, katerih strehe so vzporedne z ulico.»

»Druga stran ima dobro zaseden začetek nasproti cerkve, ustja Kolodvorske in Prečne ter trikotni otok med njima. Za hišami so do Kolodvorske ulice vrtovi, onstran pa še deloma njive in kozolci. Kolodvorska ulica je obdana tja do sedanje Slomškove ulice s plotovi in dolgimi nizkimi hišicami, za katerimi so vrtovi, njive in kozolci do Komenskega ulice ter deloma še preko Dalmatinove, vse naokrog pa je do sedanjega hotela Uniona samo polje. Dalmatinova ima na severni strani, na mestu sedanjega parka hišo, zidano v ogel z vrtom in kozolcem, malo pred stikom s Kolodvorsko pa večjo, podobno zidano hišo.«...

»... Kravja dolina (Vidovdanska cesta) še kljub Taboru stremi proti svojemu stiku z Martinovo (op. danes Maistrovo), Kolodvorska, Dalmatinova, Slomškova, Pražakova in Dunajska cesta so osnovno omrežje komunikacij severnega dela Ljubljane kakor so bile sredi 17. stoletja. Posebno zanimiv je trikotni blok med Kolodvorsko, Prečno in Št. Petrsko ulico. Lega franciškanskega samostana je postala merodajna za bodočo novo smer Miklošičeve ceste, ki si je priborila pot do Masarykove šele v naših dneh. Zanimive so dalje oblika trga pred Evropo (na Ajdovščini) ali razširitev Kolodvorske ulice pred stikom s Slomškovo, ali oblika Marijinega trga...«

Na osnovi arhivskih podatkov od l. 1600 naprej (Fabjančič), lahko podrobneje označimo socialno strukturo na območju Trubarjeve ceste med Prešernovim trgom in Resljevo cesto skupaj s Prečno ulico in ulico Moše Pijade do hotela Turist. Prevladujejo obrti v zvezi z obdelavo usnja. Največ je irharjev, usnarjev, strojarjev, barvarjev, črnivcev in obrtnikov, ki so nanje navezani: torbarji, čevljarji, jermenarji ter trgovci z usnjem. Močno je zastopana tudi skupina obrti, ki so oskrbovale mesto s hrano, zlasti mesarji in peki ter sirarji, medarji, pivovarji. To zgovorno priča, da je imel Sempeter od vseh predmestij najpomembnejšo vlogo kot preskrbovalni center mesta. Podobno si lahko razložimo tudi koncentracijo trgovcev in kramarjev v tej ulici. Ne manjka tudi gostilničarjev, krčmarjev, kovačev, kar kaže na precejšen promet v tem delu mesta, saj so se tukaj ustavljali številni prevozniki, ki so dovažali blago iz širšega zaledja Ljubljane in drugih dežel. Vrhu tega srečujemo še vrsto drugih obrti: suknjarje, sodarje, strunarje, lončarje, tkalce, plahtarje, več zidarjev, slikarjev, kamnosekov, tesarjev itd.

Med prebivalci tega predela zasledimo tudi ljudi drugih poklicev, več mestnih sodnikov in župana, ki po svoje pričajo o mestnem značaju tega predela. Kot znamenitost navajamo, da so v hiši na Trubarjevi 14 prebivali od 1717 znani baročni stavbeniki Gregor Maček, Matija Perski in Lorenz Prager (Proger).

Veliko izmed naštetih obrtnikov in ljudi drugih poklicev se je začelo naseljevati v Sempetru šele potem, ko so konec 18. stoletja porušili mestno obzidje.

Tako kot za mesto Ljubljano tudi za njena predmestja nimamo točnih demografskih podatkov. Podrobneje so nam znani le za dve stoletji nazaj in še to le za mestno področje. Na osnovi davčnega seznama zavezancev za mesni krajcar iz l. 1706 ceni Vlado Valenčič, da je v tem času štela šentpetska župnija, kolikor je je spadalo pod mesto, 1740 prebivalcev. Natančne podatke za šentpetsko predmestje imamo iz leta 1783, ko je štela 1600 prebivalcev ali 490 družin. Valenčič sodi, da je število prebivalstva l. 1754, ko je bilo prvo štetje prebivalstva na Slovenskem (podatki so znani samo za stolno župnijo, za šentpetsko pa niso ohranjeni), približno isti, ker je bilo prebivalstvo v tistem času precej stalno.

Preden se povrnemo k Valvasorjevi grafični podobi Ljubljane, omenimo še talni načrt G. Pieronija iz ok. 1650, ki z vrisanim potekom novih utrdb zajame tudi obravnavano območje Trubarjeve ceste do sedanjega Zmajskega mostu. Projekt ni bil realiziran, vendar že dejstvo, da vključuje v utrjeni del mesta tudi ta del Trubarjeve ceste, kaže na organsko zraščanje predmestja z mestom. Dokaz več za to nam je tudi Valvasorjeva risba, ki prikazuje obravnavani predel Trubarjeve ceste v zelo strnjeni pozidavi na obeh straneh ulice, posebno še od Prešernovega trga do zaključka »ajdovega zrna«. V nadaljevanju Trubarjeve ceste se posebno na levi strani, od sedanjega Zmajskega mostu pa na obeh, vrstijo posamezna kmečka gospodarstva vse do škofijske pristave. Ta dvojni karakter — urbanski in ruralni, je opaziti še dandanes, čeprav samo v arhitekturi in v strukturi ulice.

1. Valvasorjeva Ljubljana okoli leta 1660 (slika je sestavljena iz grafičnih listov Valvasorjeve zbirke)
2. Trubarjeva cesta
3. »Ajdovo zrno« — trikotnik, ki ga opisujejo Trubarjeva cesta, Prečna ter ulica Moša Pijade
4. Značilni pogled na grad in zvonike iz ulice Moša Pijade
5. Trubarjeva cesta, značilni strojarski hiši s strešnimi prezračevalnimi odprtinami (2, 3, 4, 5, foto: Janez Bernik)

Takemu razvoju našega predela ni botrovala neposredna bližina mesta, ampak predvsem stik z najprometnejšim in najpomembnejšim dostopom v mesto — preko Špitalskega mostu in skozi Špitalska vrata naravnost v mesto. To dokazuje statistika blagovnega prometa pri mestnih vratih iz konca 16. stoletja (Vilfan). Koncentracija trgovskega prometa na ta dostop je vsekakor zgodnje-srednjeveškega izvora, čeprav tega ni moči dokazati s številčnimi podatki. Zanimiv je potek vpadnice, ki obide področje rimske Emone in preko Starega mostu (kasnejši Špitalski most), in naj bi po Kosovi ugotovitvi nastala l. 1280.

Nadaljnji pomembni datum v razvoju Šempetra je bilo l. 1787, ko je okrožna oblast ukazala mestni občini, da podr obrambno obzidje. Porušitev obzidja ne pomeni samo odstranitve obrambnega mestnega oklepa, ki že zdavnaj ni služil svojemu namenu, ampak predstavlja predvsem ukinitvev umetne pregrade med mestom znotraj obzidja in njegovim organskim nadaljevanjem onstran Ljubljane, ki sta bila pravzaprav že tedaj enoten urbanski aglomerat.

Sempeter v devetnajstem stoletju

Zgraditev Južne železnice leta 1849 od Dunaja do Ljubljane in nato leta 1857 do Trsta je ustvarila pogoje za večji razvoj industrije (prevoz surovin in končnih izdelkov). Lokacija kolodvora na poljih severno od Trubarjeve ceste je dala spodbudo za pozidavo njenega zaledja, ki pa sprva ni bila tako močna, saj gre za redke nove objekte, v glavnem pa za nadzidave in prezidave obstoječih poslopij. Gradbena dejavnost se je relativno intenzivirala šele v sedemdesetih letih devetnajstega stoletja, ko je Ljubljana beležila močno povečano gospodarsko dejavnost (gorenjska in lokalna proga, 3 železniške postaje, tobačna tovarna, pivovarna, na Trubarjevi cesti usnjarna, dalje livarna, strojna tovarna, predilnica itd.). Za nadaljnjo rast mesta so bili predvsem pomembni: Kapucinsko predmestje, Gradišče — načrtna razširitev mesta v tem predelu, ki jo je izvajala »Kranjska stavbna družba«, je šla vse do železnice — in delno do takrat skoraj nepozidan predel med Trubarjevo cesto in novim kolodvorom. Močno je narasel pomen Kolodvorske ulice, ki je bila vse do takrat nepomembna poljska pot, ki je vodila skozi Blatno vas in mimo »ajdovega zrna« do Trubarjeve ceste. S tem, da se je promet od kolodvora kanaliziral preko Kolodvorske ulice in Trubarjeve ceste v mestno jedro, je zrastle pomen tega predela in ga funkcionalno še bolj združil s starim mestnim središčem. Tak značaj je Kolodvorska ulica obdržala vse do popotresne regulacije Ljubljane, ko je prevzela njeno vlogo na novo trasirana Miklošičeva cesta z neposrednim vtekom v mestno središče. Od leta 1857 ko je bilo v Šempetrskem predmestju le 155 hiš, je njihovo število zrastle do leta 1900 na 237.

»Povečanje števila hiš v Kapucinskem in Šempetrskem predmestju je šlo deloma na račun razraščanja mesta v nekdanji predmestji, kjer so nastale nove mestne četrti z najemniškimi stanovanjskimi hišami in vilami, deloma pa na račun povečanega obsega gradenj na mestni periferiji, kjer so si iskali stanovanj socialno šibkejši sloji.« (Valenčič.)

V tem stoletju nastane tudi Resljeva cesta. Trubarjeva cesta je do leta 1820 tekla neprekinjeno od Prešernovega trga do Znamenjske ulice. Tudi odsek,

kjer jo sedaj križa Resljeva, je bil obzidan. Isto leto je bil zgrajen namesto dotedanje brvi lesen Mesarski most (sedanji Zmajski) in zavoljo njega so podrli na desni strani hišo platnarja Boštjana Mihevca in na njenem mestu je nastal Trg pred mostom, ki je bil na sever še zaprt. Leta 1882 pa so poverili »Kranjski stavbni družbi« zgraditev nove Resljeve ceste čez svet porušene Urbasove hiše in naprej čez travnike in polja Pekovske zadruga do južnega kolodvora. Cesta je bila v glavnem dokončana l. 1883.« (Andrejka.) »Resljevo cesto so šteli tedaj med najprivlačnejše dele mesta.« (Valencič.)

Poseben primer je Petkovškovo nabrežje (Sv. Petra nasip), ki je začelo dobivati današnjo obliko široke obsežne ceste sredi preteklega stoletja. Še v drugi polovici 18. stoletja so do obrežja Ljubljanič segali trakti hiš, ki so s čelno stranjo gledale na Trubarjevo cesto. V traktih so bile obrtne delavnice strojarjev, usnarjev, irharjev, barvarjev, milarjev itd., ki so spričo tega, da Ljubljana še ni imela kanalizacije, bili nujno navezani na bližino reke.

Konec 18. stoletja se je iz obrežne steze z nasipanjem oblikoval kolovoz kot osnova današnje ceste.

Cesta se je združila s Prešernovim trgom šele po potresu, ko so odstranili Steimetzovo in Mayerjevo hišo, ki sta bili zadnji spomin na nekdanjo pozidavo ob Ljubljanič. Večina fasad, ki se sedaj odpirajo na Petkovškovo nabrežje, je nastala v 19. stoletju. Prenekatera izmed njih je ostala še vedno organsko povezana (skupni prehodi, verande, dvorišče itd.) z matičnimi hišami na Trubarjevi cesti.

Sempeter pred potresom in po njem

Potres, ki je leta 1895 prizadel Ljubljano, je zadnji dogodek, ki je pomembno vplival k preoblikovanju Trubarjeve ceste in njenega zaledja.

Gustav Ogrin je orisal podobo Šempetrskega predmestja iz časa tik pred potresom:

»Mik'ošičeve ceste takrat še ni bilo in so bili za hišami v Frančiškanski ulici sami vrtovi in vse do Dolge (danes Dalmatinove) ulice in do Kolodvorske ulice in Sv. Petra ceste na drugi strani. V Sv. Petra predmestju je bila gosto poseljena Sv. Petra cesta nekako do Pollakove tovarne, naprej pa bolj redko; nadalje je bilo mnogo hiš tudi ob Prečni ulici in v spodnjem koncu Kolodvorske ulice. Gostejše naselje je bilo tudi v Kravji dolini, a le do današnjega Tabora. Le deloma pa so bile poseljene Resljeva cesta in nekatere druge ulice v tem okolišu... Tudi v ostalem delu Šempetrskega predmestja je bilo veliko polj in travnikov.«

Ob potresu je Sv. Petra cesta »tudi veljala za zelo poškodovano.« Vendar kaže, da gmotna škoda le ni bila tako velika, kot so navajali. Ogrin pravi: »Do konca potresnega leta so od 1373 hiš, kolikor jih je štela Ljubljana ob času potresa, podrli le 49... Podiranje starih hiš pa je pospeševala tudi občina sama, ki je nameravala znatno preurediti staro mesto... Na arhitektonsko vrednost starih poslopij ni nihče mislil, še manj jo zagovarjal. Vse je bilo prežeto z edino mislijo po preureditvi mesta. Občinski svet si je še tedaj ob potresu nadel na-

logo, »da dvigne iz razvalin novo, lepšo, z vsemi modernimi napravami preskrbljeno Ljubljano, dostojno središče dežele slovenskega naroda.«

Kljub posegom ob prelomu stoletja lahko ugotovimo, da je bila srednjeveška struktura komunikacijske mreže v tem predelu pravzaprav še vedno tista, ki je nakazala rešitev tega problema. Ob pogledu na Valvasorjevo grafiko takoj odkrijemo v tedanjih mestnih ulicah in poljskih poteh tega predela današnje ulice in ceste, seveda ponekod z neznatnimi spremembami. Edini izjemi sta Miklošičeva in Resljeva cesta in še ti se organsko vključujeta v sedanjo mrežo. Naše stoletje v tem pogledu ni dalo bistvenega prispevka. V bistvu je že srednji vek postavil skelet sodobnemu delu Ljubljane, ki se je razvil na prelomu in v prvi polovici našega stoletja na področju severno od Trubarjeve ceste.

II. UMETNOSTNO-ZGODOVINSKI POMEN OBMOČJA TRUBARJEVE CESTE OD PRESERNOVEGA TRGA DO RESLJEVE CESTE (Trubarjeva cesta I.)

Kulturno zgodovinskega pomena Trubarjeve ceste ne bomo posebej obravnavali, ker je jasno poudarjen v razvojnem prikazu tega območja (poglavje I.). Izhajali bomo predvsem iz ugotovitve, da nam nudi sedanje stanje Trubarjeve ceste bolj ali manj nepotvorjeno sliko značilne primestne obrtniške ulice s koncentracijo določenih obrti in trgovine, ki pa sem ter tja spominja na njen prvotni predmestni izvor in povezavo z agrarnim zaledjem. Trubarjeva cesta razkriva tipično srednjeveško strukturiranost stavbnih gmot v značilnem vijugastem poteku z rahlimi razširitvami in zamiki, kar vse predstavlja petrificirani odsev individualistične miselnosti preteklih stoletij. V celoti pa ponavlja lok, ki ga nakazuje Ljubljana s svojim tokom.

Strnjenost zazidave kaže na mestni značaj ulice, zgodovinskemu dejstvu pa, da ni bila nikoli vključena v mestno obzidje, lahko pripišemo od mestne različno organizacijo stavbnih gmot, pogojeno z drugačnim sistemom parcelacije.

»Parcelacija mestnega ozemlja in zazidava hiš v višino, kar oboje ustvarja podobe ulice in hiš, je nujna posledica gospodarskih in strateških ozirov. Največjo vrednost za meščana ima svet na ulico ali trg, zato je zemljišče razkosano v dolge in ozke parcele pravokotno na prometno magistralo, zaradi izkoriščanja stavbnega sveta pa so hiše nujno pozidane v višino. Od tod torej trisojne ali celo dvoosne prvotne hiše v stari Ljubljani.« (Šumi.)

Barok, ki je srednjeveško parcelacijo v glavnem ohranil, in je posegal le na zunanjščino in organizacijo tlorisa, nam je omogočil primerjavo z našim območjem. Že na prvi pogled je očitno, da so hiše starejšega izvora ob Trubarjevi cesti razmeroma daljše in ne silijo tako v višino, kar je omogočala neutesnjenost v določene okvire, čeprav gre tudi tod za težnjo, da bi se stavbe ob prometni cesti čimbolj uveljavile. Na Trubarjevi ulici ni niti ene hiše, ki bi se odpirala na cesto z ozko stranico in slemenom, ampak z daljšo fasado, ki je arhitektonsko najbogatejša. Še vedno je ohranjen gabarit, ki nam ga predstavlja Valvasor v svoji grafiki, ki pa je zanesljivo še starejšega datuma, in ga danes presegajo le redke dvonadstropnice in tronadstropnice, katerih nobena ni starejša od šestdeset let.

V mikrostrukturi tega območja odkrijemo še dve, starejši stezi prvotnega izvora, Obrežno stezo in Za čreslom, ki imata slikovit zaključek v izrezu mestne

in grajske vedute. Tretja steza — Strojarska steza, je bila opuščena leta 1924 s preureditvijo Strelbove hiše št. 28. Ohranjeni motiv »ajdovega zrna« — strnjene trikotniško komponirane skupine hiš z osnovnico ob Trubarjevi cesti, katerega stranici predstavljata Ulica Moša Pijade in Prečna ulica — je zlasti značilen pričevalec srednjeveškega izvora tega predela. Posebno vrednost predstavljajo stavbe ob Trubarjevi ulici, ki zvesto odsevajo prvotno disponiranost in spadajo med najbolj ohranjene, pa čeprav močno predelovane, srednjeveške hiše na obravnavanem področju.

V nadaljnjem obravnavanju Trubarjeve ceste se bomo zadržali predvsem ob ožjih ambientih in nekoliko bolj ob najbolj pomembnih stavbah, ki dajejo ambientu najmočnejši pečat, čeprav ne gre podcenjevati vloge in prispevka vseh ostalih stavb k oblikovanju specifičnega videza mikrourbanskih prostorov. Odstranitev kateregakoli teh členov bi pomenilo porušitev likovne skladnosti in celovitosti prostora.

Vstop v Trubarjevo cesto flankirata stavbi Centralne lekarne in veleblagovnica Merkur (Urbančeva hiša), ki sta tipična predstavnika popotresne ljubljanske arhitekture.

Poslovna stavba Centromerkurja je proizvod sodobne ljubljanske arhitekture z monumentalno marmornato fasado, medtem ko sta hiša ob Centralni lekarni in bivši hotel Soča ob Centromerkurju nastali ob istem času kot prejšnji. Ta del ceste je tipičen predstavnik popotresne urbanistične miselnosti, ki ni imela vedno pravega posluha za historične urbane vrednote. Tako se pravzaprav stara Trubarjeva cesta začne šele z bivšim hotelom Lloyd na levi in Obrežno stezo na desni strani. Šele tu se začne nepotvorjeni zgodovinski ambient značilne obrtniške ulice.

Prva stavba na levi je bivši hotel Lloyd, ki je od vseh hiš v tej ulici najznačilnejši primer arhitekture s tesnim naslonom na srednjeveško tradicijo. Očitno je, da zasnova hiše ni enotna, ampak da gre za prvotne hiše, ki so se združile l. 1630. Prvi dve sta bili triosni, zadnja pa štiosna. Hiša deloma močno izstopa iz stavbne črte na ulico, tako da tvori pogledu zaporo proti Prešernovemu trgu. Posebno slikovit je srednji del z arkadnim prehodom, ki se odpira s tremi loki, podprtimi s kamnitimi stebri. K ritmiziranju stavbne gmote prispeva tudi vrsta mansardnih nastavkov po celi dolžini strehe. Dostop v obsežno dvorišče je skozi obokan podhod, ki se odpira na desni strani stavbe s segmentno zaključeno odprtino s sklepnikom v sredi. Pročelje je preprosto, pritličje loči od nadstropja delilni venec, ki se razvije v celotni dolžini fasade, proti strehi pa se zaključí s preprostim napuščem. Notranjščina kljub številnim predelavam spominja na izvirno razporeditev prostorov. Še posebej velja omeniti staro obširno obokano vinsko klet, ki se pogloblja v dveh nivojih, od katerih spodnji sega še pod gladino Ljubljanice.

S tem, da bivši hotel Lloyd močno izstopa iz stavbne črte, tvori z nasprotno hišo tesen vstop v Trubarjevo cesto, ki pa se ravno s smerjo, ki jo nakaže poglobljeni del Lloydja, nekoliko razširi. Toda že sosednja hiša spremeni smer, tako da naslednja hiša ulico zopet zoži. Nasprotno prostorsko mejo tvorijo stavbe, ki si enakomerno sledijo v rahlem loku, ki se boči proti Lloydju, s čimer dobi celoten prostor obliko mesečevega krajca.

Vse štiri hiše na desni strani ceste med Obrežno stezo in Za čreslom imajo osnove iz 16. in 17. stoletja, zunanjščine pa kažejo oblikovne značilnosti srede in druge polovice 19. stoletja. Enako lahko zapišemo za preostali stavbi med Lloydom in Ulico Moše Pijade, vendar je sedanja podoba hiše št. 11, ki je najbogateje oblikovana s preobiljem historičnih in simboličnih motivov iz leta 1926.

Ko prehodimo ta del ulice, se nam odpre pogled na jugozahodni ogel »ajdovega zrna«, hišo, krito s čopasto streho, ki se odpira na Trubarjevo cesto s petimi osmi, ozka fronta na Ulico Moše Pijade pa je predrta s tremi okni v nadstropju. S ponesrečenimi adaptacijami je zgubila na jasnosti arhitektonskega koncepta. Tri lokarde je nadomestil enotni mansardni blok, ožja stranica pa je neorganško podaljšana s prizidkom. Hiši št. 15 in 17 zopet vsaka zase spremenita smer in začneta oblikovati grlo ulice, ki se razširi v lijak ob vogalu s Prečno ulico. O značaju te stranice »ajdovega zrna« smo že pisali. Na desnem oglu stoji najmogočnejša stavba tega predela z dvema nadstropjema pod visoko čopasto streho, kjer je še mansardna etaža. Ta se odpira na Trubarjevo s tremi mansardnimi nastavki s trikotniškimi zaključki, na ožji stranici pa z dvema oknom v zatupu. Stavba ne krni likovne zaključnosti tega ambianta, ker kljub svoji velikosti ne vnaša bistveno novih prostorskih vrednot, se pa ujame v ritem prostora ravno z navezanostjo na oblikovni način predmestne arhitekture, čeprav je nastala sredi preteklega stoletja. Obdelava fasade spominja na bidermajer, ki se je pred tem uveljavil v Ljubljani.

Medtem ko hiši št. 14 in 16 nadaljujeta stilne karakteristike svojih prednic na desni, je hiša št. 18 zopet iz prve polovice 20. stoletja, ko je bila nadzidana za dve nadstropji. Pred tem je imela enak videz kot hiši št. 20 in 22, ki predstavljata najpristnejša primera obrtniške preteklosti naše ulice. Hiši sta bili last strojarskih rodbin, ki so tu vrsto generacij opravljale svojo obrt. Najzgovornejši priči tega sta visoki strmi strehi z dvema paroma prezračevalnih lin, ki potekajo po celi dolžini ostrešja. To na vse strani odprto podstrešje je služilo svoje čase kot sušilnica namočenih kož, ki so jih s posebno dvigalno napravo prenašali na dvorišče. Ostanke te naprave so opazni na dvoriščni strani ostrešja hiše št. 20. Razen pritličja, sta to dve izmed najbolj ohranjenih fasad na Forštatu.

Razširjen prostor ob izteku Prečne ulice zaključuje na desni strani hiša št. 24, zopet ena tistih stavb, katere lastnik je sledil »duhu časa«, in jo leta 1921 podrl ter na novo pozidal.

Takoj po vstopu v stari del Grubarjeve ulice se odpre pogled na skupino hiš, ki zapirajo del ceste ob izteku Prečne ulice v Trubarjevo. Hiši na Trubarjevi cesti št. 21 in 23 sta skupaj s poslopjem Prečne ul. št. 2 značilna primera popotresne izgradnje. Medtem ko sta hiši Trubarjeva 23 in Prečna 2 precej konvencionalno oblikovani, odseva stavba med njima ravno nasprotno hotenje — oblikovati fasado, ki bi se tej konvencionalnosti odtegnila; vendar kljub drugačnim prijemom v organizaciji stavbne lupine arhitekt ni dosegel drugega kot nasičenje fasade z izumetničenimi historičnimi arhitektonskimi motivi, kar skupaj z opečnato fakturo zidu ustvarja slikovite efekte, vendar rahlo kontrapunktne naravi tega ambianta. Saj nam že pogled na Prečno ulico zbudi popolnoma nasproten občutek značilnega suburbanskega ambianta, kjer tvori prostorsko mejo ulice nizki zid med hišama Prečna št. 1 in 3 ter zid z ločno

zaključeno odprtino hiše št. 6. Tod pridemo na dvorišče, kjer še danes stoji velik hlev, ki rabi sedaj za garažo in je zadnji takšen primer v tem območju Trubarjeve ceste.

Povrnimo se še enkrat k omenjenemu kompleksu popotresnih stavb. Postavitev tako velikih objektov je terjala odmik od tradicionalne ulične črte, da bi se lahko vsaj približno ujeli v prostorske koordinate tega ambienta.

Hiša št. 26 zaključuje spodnjo stranico razširjenega dela ob izteku Prečne ulice. Med njo in hišo št. 28 je povezovala Trubarjevo cesto z nabrežjem Ljubljance Strojarska steza, ki je izginila v tem stoletju. Arhitektura zunanjsčine kaže značilno podobo sredine preteklega stoletja (1866) z bogato filigransko izumetničeno rastlinsko ornamentiko pod okni, ter slikovito cvetlično borduro, ki teče pod glavnim vencem. Hiša predstavlja kuriozitetu svoje vrste, saj je v njej leta 1868 odprl gostilničar Franc Golob gostilno s prvim slovenskim napisom — »Pri golobčku« — le-ta ni imel nemškega spremljevalca. Staroslav je v knjižici *Gostilne* v stari Ljubljani zapisal, »da je to prvi slovenski gostilniški izviren napis«. (Ob tem naj omenimo, da je bilo v Sempeterskem predmestju mnogo gostiln. Po Staroslavu je štelo že leta 1792 kar 31 gostiln, medtem ko jih je imela Ljubljana v celoti 162.) Nasproti si stoječi hiši št. 25 in 28 pomenita zaključek tega ambienta in ustvarjata vstop v naslednji predel Trubarjeve ceste, ki ga tvori pisan konglomerat stavb, ki so nastale v različnih obdobjih vse do najnovejšega časa.

Obe hiši kažeta znatno predelavo zunanjsčine, posebno št. 28, ki je bila med drugim tudi nadzidana za eno nadstropje in je tako znova predrila prvotno gabaritno črto. Št. 25 je posebno važna zaradi tega, ker skupaj s hišo št. 31 kot predzadnja na tem koncu nakazuje nekdanji potek ulične črte levega dela Trubarjeve ceste.

Trinadstropni hiši št. 27 in 29, ki sta nastali v tem predelu Trubarjeve ceste najpozneje v tridesetih letih, tvorita zaradi umika od ulične črte znatno razširitev ulice. Ti dve stavbi pomenita očiten nesporazum gradbeniške miselnosti tridesetih let, ki kot kaže ni segla čez lastne potrebe in vidike, s prostorskimi vrednotami ambienta Trubarjeve ceste, ki predstavlja pisan mozaik, katerega so z nenadomestljivimi vrednotami opremila stoletja pred nami. Zgodovinska kontinuiranost, ki preveva take ambiente, ni izražena samo s kvaliteto in patino časa, označujejo jo tudi okameneli dokazi o zmožnosti in nezmožnosti posameznih obdobj. Zatorej ni odveč ohraniti tudi koeksistenco takih nasprotij. Za že omenjeno hišo št. 31 se v črti, ki jo nakazujeta hiši št. 27 in 29 prične stavba, ki tvori z daljšo stranico prehod v Resljevo cesto. Hiša odseva vse značilnosti popotresne arhitekture (1896).

Stavbi ob desni strani ulice št. 30 in 32, se razvijata ob stavbni črti, ki je tudi z njima ohranila prvotni potek. Medtem ko je št. 30 dobila sedanjo podobo po potresu, vendar na starejših osnovah, je obsežno dvonadstropno poslopje št. 32 nastalo v začetku druge polovice 19. stoletja. Temu primerna je tudi organizacija zunanjsčine.

Tako smo prispeli do zaključka tistega dela Trubarjeve ceste, ki ga naša naloga obravnava. Resljeva cesta pomeni cenzuro, s katero 19. stoletje prekine organski potek Trubarjeve ceste. S točke, do katere smo prispeli, se nam odpre pogled v nadaljevanje Trubarjeve ceste, ki se odlikuje s pristnimi ambientu in izvir-

nimi arhitekturami, ki še bolj zaokrožijo urbanistično podobo ljubljanskega Forštata.

Obrnimo pogled nazaj. Ko se premikamo proti »ajdovemu zrnu«, se nam odpre najznačilnejša veduta Trubarjeve ceste. Pred nami se levo in desno pomikajo v vijugastem poteku stavbe na eni strani osvetljene z bogato sončno svetlobo, na drugi strani potopljene v modrikasto senco. Na koncu nam obstane pogled na baročnih kapah zvonikov frančiškanske cerkve. Ta igra svetlobe in sence, ki jo povzroča dinamično gibanje stavbnih gnot, je nepogrešljiva prvina srednjeveških ambientov.

Preostane nam še kratek ekskurz v tiste dele Resljeve ceste ter Komenskega in Ulice Moše Pijada, ki jih naša naloga zajema. Nastanek Resljeve ulice je bil podrobno obdelan v prejšnjem poglavju. Za njo je značilen ravni potek in nizanje stavb, ki jih ločujejo vrtovi. Ta karakter, ki predstavlja še prvotno urbanistično zasnovo iz časa, ko je bila cesta načrtovana, je opazen zlasti na levi strani — ki jo mi tudi obravnavamo. Cesto obrobja drevored; za pogled proti Zmajskemu mostu pa se odpre obširen panoramski pogled na mesto in Grad. Komenskega ulica s prav tako ravnim potekom, toda strnjeno blokovno pozidavo, razen ob vstopu Ulice Moše Pijada, kjer porušita ta ravni potek starejši stavbi, ki močno silita na ulico, ter nasproti park ob sanatoriju Emona, ki tvori prehod v Ulico Moše Pijada. Raven potek desne stranice za pogled od hotela Turist prekinja le rahlo izstopajoča stavba številka 6. Stavbe datirajo zvečine od začetka našega stoletja. Zlasti ob desni strani predstavlja ulica značilen primer urbanističnega snovanja prve polovice 20. stoletja, ki zahteva nepretrgan blok hiš v ravni črti in enotnem gabaritu.

Po Ulici Moše Pijada, nekdanji Blatni vasi, se zopet približujemo Trubarjevi cesti. Medtem ko je na desni strani, vse do številke 1, ta ulica izgubila nekdanji karakter, ga na levi strani še ohranja. S postavitvijo šestnadstropnega sodobnega skladišča Tkanine, zaradi katerega so porušili hiše, ki so prej omejevale ta prostor, je bil ta ambient močno načet. Vendar se je še vedno ohranil srednjeveški potek vpadnice, iz katere je eden najlepših razgledov na kupole in zvonike onstran Ljubljanice in na Ljubljanski grad. Skoraj nedotaknjen pa je ostal razcep Prečne in Moše Pijada ulice. Na levi tvori prehod v Prečno ulico dolga, pritlična, v loku zavita hiša v Ulici Moše Pijada 6. Kot dopolnitev razgleda pa se dviga v prvem planu secesijski stolpič »Ljudske kopeli«.

III. PREDLOGI ZA REŽIM

Dokazovanje, da je ohranitev Trubarjeve ceste, redkega primera nepotvorjenega ambienta predmestja, ki je zrastle in se oblikovalo na srednjeveških osnovah in je v historičnem razvoju dobivalo vse bolj mestni značaj, se nam zdi nepotrebno. Okrnitev takega urbanističnega spomenika bi pomenila nenadomestljivo izgubo pomembnega dokumenta zgodovinskega razvoja našega mesta. Imamo redko srečo, da lahko sredi mesta očuvamo tak ambient, ki bo nedvomno s razvojem sodobne Ljubljane vedno bolj pridobival na vrednosti. S tem v zvezi se seveda postavlja vprašanje organske vključitve tega predela v tkivo moderne Ljubljane. Varovanje karakterja Trubarjeve ceste pa zahteva v splošnem ohranitev sedanjega stanja.

Osnovne karakteristike, ki določajo ta prostor so:

1. potek ulične črte,
2. gabarit,
3. oblikovanost fasad in strešnih kritin,
4. pogledi in vedute.

Ad. 1.

Treba je ohraniti ulično črto na področju Trubarjeve od Prešernovega trga do Resljeve ceste, področja Prečne ulice in Ulice Moše Pijada do Dalmationve. Poseben primer je Ulica Moše Pijada s porušitvijo hiš od št. 3 do vključno 13. in novim skladiščem Tkanine, ki je predimenzionirano za merilo tega območja. Skromno nadomestilo za prostorsko mejo na tej strani bi bila posaditev drevedreda ob poteku bivše stavbne črte. Podobno naj bi rešili tudi problem nezazidane parcele na »ajdovem zrnu« ob Ulici Moše Pijada. Ne bi bilo odveč poiskati rešitev tudi s postavitvijo paviljona, ki ne bi presegal gabarita »ajdovega zrna« in bi se striktno držal stavbne črte. Posebno nujno je treba ohraniti stavbo Moše Pijada 6, ki tvori značilen prehod v Prečno ulico. Isto velja še toliko bolj za številke 7, 25 in 31 ob Trubarjevi ulici.

Ad. 2.

Značilen gabarit Trubarjeve ceste ne dopušča nikakršnih sprememb niti z nadzidavami v višini streh.

Ad. 3.

Pri sanacijah in obnovitvenih delih kaže ohranjevati obstoječo organizacijo stavbnih lupin. Posebno vprašanje predstavlja obdelava pritličnih partij, ki povsod nimajo ustrezajoče rešitve, ker ponekod izložbe krnijo osnovni značaj arhitektur. Rešitve je treba iskati predvsem na osnovi še obstoječih izvornih objektov. Podobna situacija je z napisi in izveski. Sondažni poskusi na fasadah, bi nam verjetno odkrilo ustrežnejšo barvno skalo.

Ad. 4.

Ob upoštevanju predhodnih treh točk se nam popolnoma ohranijo pogledi in vedute vzdolž Trubarjeve ceste. Poseben problem pa je veduta proti Gradu z Ulice Moša Pijada. Ob kakršnikoli rekonstrukciji Petkovškega nabrežja, pri kateri ne bi upoštevali obstoječega gabarita ob spodnjem delu »ajdovega zrna«, bi bili prikrajšani za eno najlepših ljubljanskih vedut, ki tvori edinstveno vizualno komunikacijo sodobnega dela Ljubljane preko nekdanjega predmestja z baročno Ljubljano in Ljubljanskim gradom. Pri posegih v Petkovškovo nabrežje je treba skrbno ohranjevati obstoječo parcelacijo in s tem v zvezi tudi organizacijo stavbnih gmot, kajti treba je upoštevati poglede z one strani Ljubljance in še posebej z Gradu, ki je za doživljanje Ljubljane neprecenljivega pomena in katerega značaj bo še narasel z ureditvijo Gradu in čedalje bolj se razvijajočim turizmom.

Naraščanje družbenega in osebnega standarda seveda zahteva korenito rešitev stanovanjskih pogojev, ki so na obravnavanem področju, tako kot v vseh podobnih zgodovinskih ambientih, problematični. Rešitev tega vprašanja je izvedljiva samo z odločnim posodabljanjem stanovanjskega prostora, sanacijami, adaptacijami in rekonstrukcijami. Splošnega navodila za posege te vrste ni

mogoče podati, ker je treba vsak objekt obravnavati posamično glede na njegov razvoj, pomen, in vlogo v prostoru.

Čuvanje polne vrednosti tega ambianta pomeni ohranitev njegove vitalnosti, ki se izraža zlasti v živahnem vrvežu pešcev. Vsakdanje življenje Trubarjeve ceste ne prenese hitrega tranzitnega avtomobilskega prometa, ki ga lahko preusmerimo v neposredni bližini tega področja: Dalmatinova—Komenskega—Ilirska—Zaloška ali pa po obrežju Ljubljane. Promet z osebnimi avtomobili bo sicer s tem upadel, ne smemo ga pa onemogočiti predvsem iz turističnih ozirov in zaradi lokalnega prometa.

Vitaliziranje tega prostora zahteva tudi ureditev drugih vprašanj. Tu mislimo predvsem na razširitev mreže majhnih gostišč, številnih trgovin z blagom za široko potrošnjo, bižuterijo in turističnimi spominki. K ohranitvi zgodovinskega značaja te ulice bodo mnogo pripomogli razni obrtni servisi in obrtne delavnice s trgovinami (npr. zlatarji, krznarji, čevljarji).

Ob vsem tem seveda ne smemo pozabiti uličnega tlaka in pločnikov, razsvetljave, izložbenih oken, napisov in izveskov itd.

Pozidava predelov neposredno ob Trubarjevi cesti narekuje sodobnim ustvarjalcem iskanje takega arhitekturnega izraza, ki se bo kreativno vključil v historični ambient.

LITERATURA

Rudolf Andrejka: Strojari na Forštatu
Kronika, letnik IV — 1937, št. 1., 2., 3., 4.

Vlado Fabjančič: Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev, MALJ (rokopis)

Ferdo Gestrin: Oris zgodovine Ljubljane od XVI. do XVIII. stoletja
Kronika, letnik XI — 1963, št. 3.

Bogo Grafenauer: Ljubljana v srednjem veku
Kronika, letnik IX — 1963, št. 1.

Bogo Grafenauer: Zgodovina ljubljanskega prostora pred naselitvijo Slovencev
Kronika, letnik 1963, XI — 1963, št. 2.

Gustav Ogrin: Ljubljana pred in po potresu
Kronika, letnik II — 1935, št. 1.

Jože Rus: Sempeter v Ljubljani — prva župnija krščenih Slovencev na Kranjskem
Kronika, letnik IV — 1937, št. 1.

Staroslav: Gostilne v stari Ljubljani, Ljubljana, 1926

Frane Stele: Valvasorjeva Ljubljana

Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, letnik IX — 1926, zvezek 1.—4.

Nace Sumi: Ob novem predlogu generalnega načrta za Ljubljano
Kronika, letnik I — 1953, zvezek 3.

Vlado Valenčič: Gradbeni razvoj Ljubljane od dograditve Južne železnice do potresa 1. 1895
Kronika, letnik 1961 — IX, zvezek 3.

Vlado Valenčič: Prebivalstvo in hiše stare Ljubljane
Kronika, letnik V — 1957, zvezek 3.

Vlado Valenčič: Prebivalstvo Ljubljane pred dvesto leti
Kronika, letnik II — 1954, zvezek 3.

Sergij Vilfan: Nekaj vprašanj iz zgodovine stare Ljubljane
Kronika, letnik IV — 1956, zvezek 3.

Ivan Vrhovec: Topografski opis Ljubljane
Letopis Matice slovenske — 1885

Josip Wester: Momenti v razvoju Ljubljane od 1787—1821
Kronika, letnik I — 1934, št. 1.

Ivan Vrhovnik: Zatrite nekdanje cerkve in kapele ljubljanske
Ljubljana, Danica, leto 1903

Fran Zwittner: Starejša kranjska mesta in meščanstvo
Ljubljana 1929

Ob pisanju tega dela sta avtorja uporabljala tudi topografsko gradivo, ki ga je zbrala in uredila skupina študentov umetnostne zgodovine; Magdalena Jaš, Aleksander Hrovatin, Aleksandra Rems in avtorja v okviru Zavoda za ureditev stare Ljubljane, ki je bil tudi pobudnik tega dela.